

Načrtnost in acentričnost: Koordinacija kompleksnih družb po Parsonsu, Luhmannu in Habermasu*

Vprašanje koordinacije med različnimi elementi, ki sestavljajo kompleksno moderno družbo, je značilen makrosociološki problem, s katerim se sociologija ukvarja že od svojih začetkov. Temeljito so ga, seveda vsak po svoje, obravnavali že sociološki klasiki, kot so Spencer, Marx, Durkheim in Weber.

V novejši sociologiji obstaja seveda množica avtorjev z bolj ali manj relevantnimi prispevki na tem področju. Ta obsežnost nas sili k selekciji, zato se bomo v besedilu osredotočili le na tri značilne avtorje, ki so v veliki meri zaznamovali sociologijo druge polovice dvajsetega stoletja: Talcotta Parsonsa, Niklasa Luhmanna in Jürgena Habermasa.

Čeprav je med njimi Parsons nekoliko starejši avtor, je za nas zelo pomemben kot vez med klasično sociologijo ter sodobnimi sistemsko-kibernetiko obarvanimi makrosociološkimi pristopi. Luhmann nas zanima predvsem zaradi radikalizacije razmišljanj o družbeni funkcionalni diferenciaciji, oprtih na teorijo samoreferenčnih sistemov. Habermas je zanimiv kot nadaljevalec "kritične" tradicije v sociologiji, dopolnjene s poskusom sinteze nekaterih drugih klasičnih socioloških pristopov, še posebno pa zaradi poudarka na razmerju med sistemom in življenjskim svetom.

Pri obravnavi koordinacije kompleksne moderne družbe z vidika teorij omenjenih avtorjev se nameravamo omejiti na dve dimenziji: centralnost in načrtnost. Glede na to lahko ločimo štiri idealnotipske modele koordinacije družbenega sistema: (1) nenačrtno acentrični, (2) nenačrtno centralni, (3) načrtno centralni in (4) načrtno acentrični. (Za aplikacijo tega modela na primeru teorij socioloških klasikov glej: Makarovič, 1997.)

** Ta članek je nastal na podlagi izvlečka gradiva, pripravljenega za enega od poglavij moje doktorske disertacije, k nekaterim razmišljanjem pa so me spodbudile tudi razprave na seminarju v okviru Centra za teoretsko sociologijo na Inštitutu za družbene vede.*

¹ *Parsons obravnava družbo kot sistem delovanja, ki ga analitično deli na štiri podsisteme, izmed katerih vsak opravlja eno od nujno potrebnih funkcij za sistem kot celoto. To so adaptacija (ekonomija), doseganje ciljev (politika), integracija (societalna skupnost) in latendno vzdrževanje kulturnih vzorcev. Podsystem, zadolžen za adaptacijo, je energetsko močnejši, a hkrati informacijsko šibkejši, vsak naslednji od navedenih podsistemov pa ima manj energije in več informacij. Informacijsko najmočnejši in energetsko najšibkejši je torej podsystem, zadolžen za vzdrževanje kulturnih vzorcev, kar ga tudi uvršča na vrh družbene kibernetike hierarhije.*

Temeljna teza, ki jo bomo skušali utemeljiti, je, da lahko v omenjenih teoretskih modelih ugotovimo evlucijski razvoj družbene koordinacije (1) od bolj centralnih k bolj acentričnim oblikam in (2) od bolj nenačrtnih k bolj načrtnim oblikam.

1. Nenačrtno acentrični model

Nenačrtno acentrična koordinacija pomeni prepustitev usklajevanja (evolucijski) spontanosti. Z variabilnostjo se pojavljajo različne opcije, ki so podvržene selekciji, in nobene osrednje instance (sistema ali akterja) ni, ki bi načrtno koordinirala delovanje celote. Najbolj značilno lahko to ponazorimo z idealnotipskim svobodnim trgom, ki deluje kot "nevidna roka". Najčistejši izraz tega modela najdemo v utilitarističnih teorijah o spontanem redu, v klasični sociologiji pa ga dobro ponazarja Spencerjev model "industrijske družbe" (Spencer 1876-96).

Parsonsov teoretični model je v veliki meri zgrajen prav na kritiki utilitarizma, ki jo je sistematično predstavil v svojem delu *The Structure of Social Action* (Parsons, 1949; Gould, 1991: 85). S konceptom voluntarističnega delovanja je čisti nenačrtno acentrični model vpel v širši okvir: družbo sicer ustvarjajo posamezni akterji, ki zasledujejo svoje cilje, vendar so – vključno s temi cilji – vpeti v širši vrednotno-normativni sistem, ki tvori podlago delovanju (glej: Parsons, 1949: 44; 1951; 1991: 15 in dalje).

Parsons v veliki meri sledi Durkheimu (1933) in njegovi kritiki Spencerja, vendar pa se z večjim upoštevanjem akterjevega *delovanja* in njegovih subjektivnih pomenov (glej: Parsons, 1949: 46 in dalje) približa tudi Webbru. Tudi glede odnosa do nenačrtno acentričnega modela se Parsons oddalji od durkheimovskega pogleda. V nasprotju z Durkheimom, ki je precej skeptičen do tekmovalnih modelov, kakršen je svobodni trg, in vidi prihodnost predvsem v (neo)korporativizmu (Durkheim, 1933a; Mimica, 1988), se Parsons bolj ukvarja z vprašanjem, kako tekmovalno obarvane modele (npr. tržno ekonomijo) *povezati* z ustreznimi vrednotno-normativnimi okviri. Tudi če posamezen podsystem zahteva uravnavanje po nenačrtno-acentričnem načelu, je tekmovalnost in možna konfliktnost, ki izhaja iz tega, postavljena v okvir samega funkcionalnega podsistema in njegove notranje kibernetike urejenosti (glej npr.: Parsons in Smelser (1956) o ekonomiji in Parsons (1969) o politiki).¹ Tudi ta podsystem kot celota pa je umeščen v – kibernetiko urejeno – širšo družbo. Posebno pomembna je v tej zvezi kibernetika umestitev nekaterih načrtnih in centralnih vidikov nad najbolj izrazito nenačrtno-acentrične (npr. politika je kibernetiko nad ekonomijo, generalizirane kulturne vrednote so nad vsem drugim ipd.). Čeprav se posamični podsistemi v moderni družbi izrazito funkcionalno diferencirajo, se med njimi ohrani usklajevanje prek interpenetracije in "dvojne menjave". Simbolni mediji (na ravni družbe denar, moč, vpliv in zavezanost

vrednotam) so sicer lastni posamičnim podsistemom, vendar igrajo tudi posredniško vlogo med njimi (glej npr.: Parsons, 1967: 348–349).

Tudi Habermasovo odklanjanje utilitarizma je vsaj deloma sorodno Parsonsovemu. Izhodišče, iz katerega je izpeljana družba, je zanj življenjski svet, ki ga tvorijo skupni kulturni pomeni in medsebojno razumevanje (glej npr. Habermas 1987: 126–131). Utilitaristično zasledovanje lastnih ciljev namesto težnje po razumevanju je za Habermasa značilnost “strateškega delovanja” v okviru t. i. sistema, ki ga postavlja kot nasprotni pol življenjskemu svetu (glej npr. Habermas 1979: 40–41). Acentrično-nenačrtni model, v katerem posamezni elementi ne težijo k načrtovanju medsebojne koordinacije, temveč zasledujejo kvečjemu lastne cilje, je tako po Habermasu predvsem značilna sestavina sistema, in ne življenjskega sveta. Potreba po medsebojnem sporazumevanju med akterji je v takšnem sistemu odpravljena tako, da “generalizirane oblike komunikacije” nadomestimo s krmilnimi mediji, kot sta denar in moč. Njuna uporaba namreč sama po sebi ne zahteva vsakič znova argumentacije in sporazumevanja med akterji, kot velja za iskanje konsenza v življenjskem svetu (glej npr. Habermas; 1987: 390).

Kljub kritičnosti do sistema pa Habermas (v nasprotju npr. z Marxom) ne zahteva njegove odprave, saj ob visoki kompleksnosti družbe zanj tudi ne more ponuditi realistične alternative za koordinacijo družbe, temveč zagovarja kvečjemu njegovo omejevanje. Tako poudarja, da problem moderne kompleksne družbe ni sama ločitev sistema od življenjskega sveta, temveč kolonizacija življenjskega sveta od sistema (ibid. 327–355).

Čeprav pripisuje Luhmann – v primeri s Parsonsom in Habermasom – bistveno manjšo vlogo vrednotno-normativnemu konsenzu v koordinaciji moderne družbe (Luhmann 1995: 123–124), tudi sam zavrača utilitaristična izhodišča. Primarno izhodišče za vzpostavitev družbenega reda po njegovem namreč ne more biti vprašanje (egoističnega) lastnega interesa posamičnega akterja (le-to je lahko šele izpeljano), temveč kvečjemu vprašanje, ali bo posamična komunikacija *sprejeta* ali ne (ibid. 112).

(Acentrično-nenačrtno) tekmovanje je za Luhmanna pomembno za delovanje nekaterih (pod)sistemov, npr. ekonomije in politike, vendar “le kot dodatna usmeritev, ne pa kot edina podlaga za izpolnjevanje funkcije” (ibid.: 383). Tekmovanje se mora tako dopolnjevati s sodelovanjem. Poleg tega ima tudi sama ekonomija izrazito (vsaj v neki meri načrtno) centralno podlago v smislu “monetarne centralizacije” (glej: Luhmann 1989: 52).

Vendar pa se nenačrtno acentrični model pri Luhmannu, celo kot prevladujoč, pojavi na drugi ravni: v odnosu med samoreferenčnimi funkcionalnimi podsistemi. Ker vsak sistem deluje na podlagi lastne notranje logike in opazuje sebe in svoje okolje iz perspektive, ki je pogojena izključno z njegovo lastno notranjo logiko, se vsaj na prvi pogled zdi, da sta tako načrtnost kot centralnost na ravni družbe kot

celote izključeni. S tem je družba kot celota prepuščena predvsem “slepi” evoluciji, kar za samega Luhmanna ni poseben problem, saj pravi, da evolucija “zadostuje za preživetje” (Luhmann, 1995: 477).

2. Nenačrtno centralni model

Drugi model v naši shemi je nenačrtno centralen. Na pomen tega vidika je v sociologiji jasno opozoril že Durkheim, ki je v kritiki Spencerjevega (nenačrtno acentričnega) modela pokazal na “nepogodbene elemente pogodbe”. Najznačilnejša sestavina nenačrtno centralnega modela so tiste kulturne vrednote, ki zavezujejo celotno družbo in hkrati niso oblikovane z načrtnim delovanjem sistema in akterja.

Parsons temu vidiku, v veliki meri po Durkheimovem zgledu, pripisuje precejšen pomen. Koordinacijo družbe omogoča neko raven vrednotnega konsenza. Parsons obravnava vrednote kot stukturno sestavino družbe, ki ustreza funkcionalnemu podsistemu latentnega vzdrževanja vzorcev (funkcija L v okviru AGIL sheme). Podsistemi s funkcijo L so v sistemu s kibernetkega vidika najvišje, to pomeni, da so informacijsko najmočnejši in energetske najšibkejši. Kultura zato seveda ne “deluje”, temveč z informacijami usmerja delovanje v celotnem družbenem sistemu. Zaradi njenega kibernetkega položaja Parsons primerja to sfero z geni, ki z informacijami oblikujejo in usmerjajo energetske močnejše organske sisteme, vendar sami praktično nimajo energije.

Kibernetška hierarhija z jasno oblikovanim (nenačrtno-centralnim) vrhom se lahko zdi elegantna rešitev za problem koordinacije, ki pa bi hkrati tudi v veliki meri blokirala potencialne načrtnosti in acentričnosti. Vendar se pomen takšnega vrha hierarhije v moderni družbi močno relativizira; tega se vsaj v določeni meri zaveda že sam Parsons, ko bolj ali manj izrecno omenja tri procese, povezane z modernizacijo:

1. Vrednotna generalizacija je edini način za zagotavljanje inkluzije izdiferenciranih enot v družbeni sistem. Kulturne vrednote morajo v moderni družbi postati splošne, ohlapnejše in bolj abstraktne, da lahko zagotovijo koordinacijo različnih izdiferenciranih funkcionalnih enot, ki lahko v veliki meri delujejo po lastni logiki (glej: Parsons, 1991: 36).
2. Notranja funkcionalna diferenciacija podsistemov s funkcijo L. Kot drugi podsistemi so tudi ti podvrženi nadaljnji funkcionalni diferenciaciji, npr. na znanost, umetnost, moralo in religijo (glej: Parsons in Platt, 1974: 16–17). Čeprav se tudi med njihovimi sestavnimi deli še vedno, vsaj posredno, ohranja kibernetška hierarhija, se sfera L sama vsaj do neke mere razsredišči.
3. Pluralizacija podsistemov s funkcijo L je prav tako del modernizacije. Parsons jo ponazarja na primer z religioznim pluralizmom v ZDA. Pluralizacija je v skrajni instanci nasprotna načelu centralne koordinacije, vendar ni popolna in se ne

nanaša na vsa področja v "L" podsistemi. Pluralizem religij lahko kompenziramo npr. z Bellahovim konceptom civilne religije (glej Parsons, 1977: 295); znanosti lahko kljub razcepljenosti na različne paradigme ostaja skupna zavezanost k iskanju resnice ipd. Kljub temu pa pluralizacija na splošno prispeva k relativizaciji nenačrtno-centralnega modela.

Čeprav se Parsons zaveda teh procesov, v njih ne vidi posebno resnih problemov. Kibernetika hierarhija se kljub funkcionalni diferenciranosti moderne družbe ohranja, vrednote, ki so v njenem vrhu, čeprav bolj posredno in bolj posplošeno še vedno prežemajo delovanja v vseh podsistemi. Neposredno usmerjanje se nadomesti z interpenetracijo med informacijsko in energetske močnejšimi podsistemi.

V nasprotju s Parsonsom vidi Habermas v moderni družbi več razlogov za skrb. V njegovem konceptu je to, kar označujemo kot nenačrtno centralni model, pomembna sestavina življenjskega sveta. Zavezanost ljudi določenim skupnim kulturnim pomenom v socialnem svetu, ki ga jemljejo kot samoumevnega (glej npr. Habermas, 1987: 126 in dalje), je namreč centralna in hkrati ne more biti načrten produkt katerega koli sistema ali akterja.

Ta vidik življenjskega sveta se v moderni družbi sicer ohranja, ne more pa več igrati osrednje vloge v koordinaciji. Po eni strani se sam življenjski svet racionalizira, to bomo z vidika našega modela obravnavali v nadaljevanju, po drugi strani pa tudi ne zadošča več za koordinacijo vse kompleksnosti moderne družbe. Zato se razvije "sistem" (to sta predvsem ekonomija, ki temelji na mediju denarja, in politika, ki temelji na mediju moči), ki se, kot smo že omenili, v veliki meri osamosvoji od življenjskega sveta. Vendar pa pri tem ne gre le za normalno funkcionalno diferenciacijo, temveč prihaja tudi do dediferenciacije v obliki vdiranja sistemskih elementov v življenjski svet, kar Habermas (1987: 376) označuje kot kolonizacijo. Koordinativni potencial življenjskega sveta, v nekem smislu pa tudi sam življenjski svet, sta torej resno ogrožena.

Luhmann gre v analizi moderne družbe še dlje, a pri tem ne deli Habermasove zaskrbljenosti. Funkcionalno diferenciacijo radikalizira s samoreferenčnostjo nastalih podsistemov. Nenačrtno centralna kulturna sfera tako izgubi nadzor nad drugimi podsistemi. Vrednotni konsenz za celotno družbo se nadomesti z logiko samoreferenčnih operacij posamičnih funkcionalnih podsistemov (Luhmann, 1991; 1995: 123 in dalje). Kulturne vrednote lahko na posamični (pod)sistem vplivajo le toliko, kolikor jih ta lahko *opazuje* z vidika notranje logike.

Luhmann tako praktično odpravlja Parsonsovo kibernetiko hierarhijo, relativizira pa tudi Habermasovo kolonizacijo. Samoreferenčnost lahko namreč velja tako za življenjski svet kot za sistem: med obema obstaja močna medsebojna odvisnost in vplivanje, hkrati

pa tudi operativna zaprtost, ki blokira vstop drugačne logike. Čeprav poudarja Luhmann pri samoreferenčnih podsistemih odprtost in zaprtost, je morda poudarek na slednji vendarle nekoliko pretiran; to bomo deloma obravnavali v nadaljevanju. Vsekakor pa je Luhnannov koncept za nas pomemben predvsem, ker najbolj eksplicitno odpira perspektive koordinacije proti acentričnosti.

3. Načrtno centralni model

Načrtno centralni model predpostavlja obstoj osrednje instance, ki lahko opazuje družbeni sistem kot celoto in vanj posega tako, da uresničuje zastavljeni načrt o prihodnjem stanju tega sistema.

Luhmann (1995: 198–201) omenja “zmožnost kolektivnega delovanja” pri določenih, a ne vseh, socialnih sistemih kot pomemben evolucijski dosežek. Seveda kolektivno delovanje predpostavlja skupno *načrtnost*. Zgodovinsko se načrtno-centralni model najbolj izrazito izoblikuje, ko se izdiferencirata politični podsistem in država (glej tudi: Habermas, 1987: 170).

Tudi v Parsonsovi teoretični shemi se ta model okvirno ujema z “vodstvom” in “birokracijo” kot sestavinama političnega podsistema, ki za družbo kot celoto opravlja funkcijo doseganja kolektivnih ciljev (G) (glej: Parsons, 1969: 340–342). Za Habermasa sta (načrtno – centralna) politika in država, vsaj v kolikor funkcionirata na podlagi krmilnega medija moči, del “sistema”.

Vnos načrtnosti se pomembno odraža v naravi družbenih norm. Parsons – v nasprotju z Durkheimom – jasneje razlikuje med vrednotami in normami, prve se izražajo prek drugih. Norme niso postavljene avtomatično, temveč zahtevajo institucionalizacijo s pomočjo političnega podsistema (Parsons, 1967: 22 in dalje). V zvezi s tem je pomemben tudi Luhnannov poudarek na zamenjavi naravnega prava s pozitivnim (Luhmann, 1992: 129–131), podobno pa ugotavlja Habermas glede diferenciacije med moralno in pravom, ki vodi od predkonvencionalnega do postkonvencionalnega prava (glej: Habermas, 1984: 257 in dalje; 1987: 174–175). Vsi trije avtorji torej po svoje ugotavljajo premik k *načrtnosti* centralnih norm, saj te niso več dane, temveč postavljene.

Vendar pa ima načrtno centralni model, izražen prek določenih vidikov političnega podsistema in norm, ki jih ta načrtno sprejema, v moderni družbi vsaj dve vrsti pomembnih omejitev. Prvi tip omejitev najdemo predvsem pri Parsons in Habermasu, drugega pa najbolj izrazito pri Luhnannu:

1. Politika v moderni družbi potrebuje za delovanje tako določene acentrične (pluralizem) kot določene nenačrtne vidike (npr. vezanost na nekatere vrednote za zagotavljanje legitimnosti). Tako je, predvsem zaradi potrebe po podpori javnosti in legitimnosti, v neki meri odvisna tudi od kibernetično višjih podsistemov (Parsons, 1977: 365–369) in od življenjskega sveta (Habermas). Slednji iz tega izpeljuje tudi problem krize legitimnosti, npr. zaradi protislovja

med zahtevami po (načrtno – centralnem) zagotavljanju večje enakosti in zahtevami po zagotavljanju delovanja trga v ekonomskem podsistemu (glej: Habermas, 1987: 345 in dalje).

2. Luhmann (1992) s formulo “legitimacije prek postopka” (ki je v bistvu v veliki meri izpeljana iz Webrove legalne legitimnosti) bolj ali manj zanika omenjeni problem, saj lahko po njegovem mnenju politični podsistem s samoreferenčno logiko deluje samolegitimizacijsko (glej tudi: Makarovič 1996: 250). Vendar pa hkrati izpostavlja drugo omejitev: politični podsistem v moderni družbi težko načrtno deluje kot centralna inštanca, saj je le eden od operativno zaprtih samoreferenčnih funkcionalnih podsistemov. Zato so njegove možnosti opazovanja in dojemanja drugih podsistemov ter poseganja vanje bistveno omejene z različnostjo sistemskih logik (o političnem podsistemu glej Luhmann, 1990a).

Če predpostavimo, da je nekaj resnice v vsakem od – sicer nasprotno postavljenih – vidikov, pridemo do zelo značilnega protislovja, ki je verjetno tudi ključen problem načrtno centralnega usmerjanja moderne družbe kot celote: pred politiko se lahko po eni strani postavljajo velike zahteve, po drugi strani pa so njene resnične koordinativne možnosti relativno majhne.

4. Načrtno acentrični model

Če obravnavamo nenačrtno centralni model kot latentno podlago, na kateri lahko do neke mere temeljijo drugi koordinacijski modeli, načrtno centralni in nenačrtno acentrični pa kot dva modela konkretne koordinacije modernih družb, se postavi vprašanje, ali je med slednjima možna tudi “srednja pot”, npr. v obliki “pogajalskih sistemov” ali “omrežij” (glej: Willke, 1995: 109 in dalje).

Vsi trije obravnavani avtorji nudijo nastavke za takšen “vmesni” model, ki ga bomo skladno z našo shemo imenovali načrtno acentrični. Gre za model, po katerem več (delnih) sistemov in akterjev oblikuje nekatere skupne cilje ali načrt o usmerjanju širšega sistema. Najbolj značilno se ta model izraža v obliki (neokorporativističnih) usklajevanj med različnimi kolektivnimi akterji, zlasti asociacijami.

Parsons izrecno omenja takšen model, ko obravnava način razporejanja resursov, ki je lahko tržen (nenačrtno acentrično), centralnoplanski (načrtno centralno) ali pogajalski (načrtno acentrično) (glej: Parsons, 1967: 17). Podobno poleg tržnega in birokratskega omenja tudi asociacijsko strukturiranje socialnih kolektivitet (Parsons, 1991). Sfera asociacij, ki delujejo netržno in nebirokratsko, je pri Parsonsu prvenstveno vezana na moderno societalno skupnost, ki naj bi zagotavljala integracijo na podlagi srednje poti med egoizmom, ki bi uničil solidarnost, in utopitvijo v skupnosti, ki bi uničila individualno avtonomijo (glej: Parsons, 1977: 57–58). Posebno pozna Parsonsova dela kažejo na pomen, ki ga je pripisoval moderni societalni skupnosti, vendar ni konkretnije preučil načinov *usklajevanja* med množico asociacij, prav to pa je za integracijo

moderne družbe prek societalne skupnosti pravzaprav bistveno. Do neke mere mu je to verjetno preprečevalo tudi prepričanje v "vodilnost" njegove lastne – ameriške – družbe (glej Parsons 1991: 275) z zelo razvitim *pluralizmom*, vendar – v primerjavi z delom Evrope – precej šibkejšimi *neokorporativističnimi* aranžmaji.

Habermas vidi "tretjo pot", ki bi preseгла enostranosti trga in birokracije (oziroma sistema), v racionaliziranem življenjskem svetu, ki temelji na komunikaciji, namenjeni medsebojnemu *razumevanju*, to v Habermasovem izrazoslovju v resnici pomeni iskanje racionalno utemeljenega dogovora ali konsenza (Habermas, 1979: 1 in dalje; 1984: 286 itd.). V primeri z nenačrtno centralnimi vidiki življenjskega sveta, pri katerih lahko za medsebojno razumevanje zadošča npr. sklicevanje na že dane norme in tradicijo, je v racionaliziranem življenjskem svetu za medsebojno dogovarjanje potrebno sklicevanje na univerzalno veljavne argumente glede objektivnega, socialnega in subjektivnega sveta (o tem glej: Habermas, 1984: 99–100, 249 in dalje). V nasprotju s "sistemskim" nenačrtno acentričnim modelom v tem primeru ne gre za množico akterjev z lastnimi egoističnimi cilji, temveč je cilj, tj. doseganje dogovora, skupen. V nasprotju z načrtno centralnim modelom pa cilja ne vsili centralna inštanca na podlagi moči, temveč se razvija kvečjemu kot dogovor med različnimi akterji na podlagi "generaliziranih oblik komunikacije" (glej: Habermas, 1987: 390). Podobno Habermas (v nasprotju z Webrom in Luhmannom, zato pa bolj sorodno Durkheimu in Parsonsu) meni, da je tudi za legitimnost pravnih norm bistvena njihova utemeljitev z vidika (racionaliziranega) življenjskega sveta (glej: Habermas, 1984: 263–265; 1987: 365; 1996). S tem je tudi v moderne pravne norme vnešen načrtno acentrični vidik kot nujen pogoj njihove legitimnosti.

Habermas (1985: 330–332; 1987: 232–241) Parsonsu očita, da ne razlikuje dovolj med socialno (življenjski svet) in funkcionalno ali sistemsko integracijo, Luhmannu pa, da je socialno integracijo sploh izločil kot "neprebavljivi ostanek". Vendar bi lahko po drugi strani kritizirali Habermasa zaradi pretiranega prepričanja v koordinativne potenciale življenjskega sveta, njegove idealizacije, preostrega razmejevanja med sistemom in življenjskim svetom, dvomljivega prepričanja v doseganje konsenza ipd. (o tem glej npr. Burger, 1985: xxvii; Layder, 1994: 198 in dalje; Willke, 1993: 97).

Na omejitve Habermasovega (načrtno acentričnega) modela nam verjetno najboljše kaže prav Luhmannova teorija samoreferenčnih sistemov, čeprav pri tem tudi sama zaide v določeno enostranost. Če samoreferenčni sistemi razvijejo lastne logike delovanja in lastne racionalnosti, ki tudi zamejujejo njihovo dojetje okolja, se zdi Habermasovo poudarjanje univerzalne racionalnosti in iskanja konsenza v moderni družbi precej nerealistično, uporabno le v omejenih delih družbe.

Čeprav Luhmannova teorija izključuje akterje, ne izključuje

načrtnosti. Samoreferenčni sistemi namreč ne delujejo naključno, niti se avtomatično ne odzivajo na zunanje impulze, temveč so se zmožni usmerjati glede na rezultate *opazovanja* sebe in okolja. Čeprav so *operativno* zaprti, so odvisni od svojega okolja in odprti za določene vplive, ki pa jih seveda zaznajo na specifičen način in prav tako nanje tudi reagirajo. Politični podsistem je lahko, na primer, zelo občutljiv (in zato zelo odprt) za nekatera vprašanja iz okolja, ki se lahko potem odražajo kot "resonanca" v tem podsistemu (glej: Luhmann, 1989: 15 in dalje; 1990a).

Vendar pa je načrtnost, tudi v acentričnem smislu, močno omejena. Vsak sistem je zaradi lastne operativne zaprtosti in operativne zaprtosti drugih podsistemov resno omejen najprej pri dojemanju sistemov v svojem okolju, in s tem tudi pri morebitnem usklajevanju z njimi, nato pa še pri morebitnem poseganju vanje. Poleg tega načrtovanje tudi že samo po sebi povečuje kompleksnost sistema in povzroča hiperkompleksnost. Tudi če bi namreč načrtovalec poznal vso kompleksnost sistema (kar niti ni mogoče), bi že samo načrtovanje ustvarjalo novo (nenačrtovano) kompleksnost (Luhmann, 1990b; 1995: 469 in dalje).

Čeprav Luhmann ne izključuje načrtnosti, daje – predvsem zaradi omejitev načrtnosti – prednost evoluciji. Tveganju, ki izhaja iz takšnega prepuščanja "slepim" variacijam in selekciji v moderni kompleksni družbi, ne ponuja prave alternative. Njegova teorija je zato za nas pomembnejša zaradi ugotovitev o *omejitvah* načrtno acentrične koordinacije družbe kot pa zaradi ugotovitev o potencialih takšne koordinacije. Toda prav upoštevanje teh omejitev je lahko pomembno izhodišče za nadaljnje analize možnih načrtno acentričnih modelov koordinacije. To nam potrjujejo tudi primeri novejših avtorjev, kot so na primer Helmut Willke (1993; 1995; 1996), z idejami kontekstualnega usmerjanja in systemskega diskurza, Günter Teubner (1992), z razlago refleksivnega prava, Berndt Marin (1992), ki preučuje samoreferenčne pogajalske sisteme, in drugi.

5. Sklep

Okviren pregled treh teoretičnih pogledov na družbeno koordinacijo glede na našo dvodimenzionalno shemo se sklada z našo temeljno tezo.

Na najbolj začetni evolucijski stopnji temelji družba skoraj izključno na nenačrtno acentričnem modelu: na "danem" življenjskem svetu (Habermas), na neposredni podrejenosti vse družbe kibernetško najvišjim vidikom kulture, tj. predvsem religiji (Parsons). Vnos načrtnosti je razmeroma zgodnja evolucijska pridobitev, najbolj povezana z razvojem prvih držav in prevlado stratifikacijske diferenciacije (Luhmann). Poudari se z vedno izrazitejšim izdiferenciranjem doseganja ciljev in politike (glej: Parsons, 1991; Habermas, 1984: 48). Toda čeprav je načrtna (centralna) koordinacija razmeroma zgoden evolucijski dosežek, doseže svoj vrh šele z moderno

² Tu je za nas pomembno Parsonsovo razlikovanje med pridobljenim in pripisanim. Načelo pridobljenega članstva namreč vnaša v sistem pomembne elemente načrtnosti na ravni oblikovanja posamičnih družbenih enot. Žal nam prostor ne dopušča nadaljnje razdelave tega vidika.

birokratsko državo in s pozitivnim pravom, kar omenjajo vsi trije avtorji. Vsi (še posebno pa Luhmann) se zavedajo tudi omejitve intervencijskega potenciala takšne države, ki izhaja iz drugega pomembnega premika – k acentričnosti.

Razvoj acentričnosti je povezan z diferenciacijo družbe. Tudi zametki acentričnosti se pojavijo razmeroma kmalu, vendar so vezani predvsem na segmentarno diferenciranost enot, ki temeljijo na pripisanem članstvu (rodovi, države v mednarodnem prostoru ipd.), šele v moderni družbi pa postane acentričnost vodilni način koordinacije v nekaterih sferah posamične družbe in se začne nanašati tako na (načrtno oblikovane) segmentarne enote na podlagi pridobljenega članstva (podjetja, stranke, interesne skupine ipd.).² kot na funkcionalne podsisteme, to upoštevajo vsi trije avtorji. Tudi nenačrtno acentrična koordinacija postane tako v moderni družbi pomembnejša kot kadar koli prej.

Glede združljivosti obeh tako nastalih modelov in njune morebitne nenačrtno centralne podlage se trije teoretski pristopi med seboj precej razlikujejo. Vsi trije modeli koordinacije so najbolj združljivi z vidika Parsonsove teorije, kjer logično dopolnjujejo drug drugega. Habermas ugotavlja večja protislovja: med sistemom in življenjskim svetom, med kapitalizmom in demokracijo, to se izraža tudi prek "krize legitimnosti", Luhmann pa najbolj izrazito opozarja na omejitve – centralnosti in načrtnosti –, ki izhajajo iz kompleksnosti družbenih podsistemov in njihove operative zaprtosti, ter hkrati zanika posebno vlogo splošnega (nadsistemskega) "vrednotnega konsenza" kot nenačrtno-acentrične podlage.

Naslednje vprašanje pa zadeva možnost sinteze med načrtnostjo in acentričnostjo, ki se zdita, čeprav ju obravnavamo kot samostojni dimenziji, nekoliko protislovni na podoben način, kot ugotavlja Willke (1995) za koherentnost in avtonomijo ali, sledeč Etzioniju, za nadzor in konsenz. Takšna sinteza je mogoča v obliki četrtega – načrtno acentričnega – modela, ki pa je pri Parsons, Luhmannu in Habermasu sicer nakazan, a še zdaleč ne podrobneje razdelan. Parsonsova teorija nam nudi nastavke predvsem v poudarku na asociacijah in močni societalni skupnosti, Luhmannova pa predvsem v potencialu sistemov za opazovanje in sprejemanje tujih referenc (ob samoreferenci). Še najbolj izrecno se je tega problema lotil Habermas s poudarkom na razvoju komunikativne racionalnosti in iskanju konsenza, vendar njegove rešitve trpijo za že omenjenimi pomanjkljivostmi.

Obravnavani avtorji nam torej ne dajejo končnih odgovorov o možni sintezi načrtnega in acentričnega modela, dajejo pa nam podlago, na kateri je vredno graditi nadaljnja razmišljanja o iskanju novih – načrtno acentričnih – poti v koordinaciji kompleksno diferenciranih modernih družb.

LITERATURA:

- BURGER, H. (1985): Subjektnocentrirana filozofija in komunikativna intersubjektivnost v: *Habermas, J.: Filozofski diskurz moderne, Globus, Zagreb*.
- DURKHEIM, E. (1933): The Division of Labour in Society, *The Free Press, New York*.
- DURKHEIM, E. (1933a): Preface to the Second Edition: Some Notes on Occupational Groups v: The Division of Labour in Society, *The Free Press, New York*, str. 1–31.
- GOULD, M. (1991): The Structure of Social Action: At least sixty years ahead of its time v: *Robertson, R.; Turner, B. S. (ur.): Talcott Parsons: Theorist of Modernity, Sage Publications, London; Newbury Park; New Delhi*, str. 85–107.
- HABERMAS, J. (1979): Communication and the Evolution of Society, *Beacon Press, Boston*.
- HABERMAS, J. (1984): The Theory of Communicative Action, Vol. 1: Reason and Rationalization of Society. *Polity Press, Cambridge*.
- HABERMAS, J. (1985): Filozofski diskurz moderne, *Globus, Zagreb*.
- HABERMAS, J. (1987): The Theory of Communicative Action, vol. 2: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason, *Polity Press, Cambridge*.
- HABERMAS, J. (1996): Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy, *Polity Press, Cambridge*.
- LAYDER, D. (1994): Understanding Social Theory, *Sage Publications, London; Thousand Oaks; New Delhi*.
- LUHMANN, N. (1989): Ecological Communication, *Polity Press, Cambridge*.
- LUHMANN, N. (1990a): Political Theory in the Welfare State, *Walter de Gruyter, Berlin; New York*.
- LUHMANN, N. (1990b): Essays on Self-Reference, *Columbia University Press, New York*.
- LUHMANN, N. (1991): Pojem družbe, Teorija in praksa, 10–11, str. 1175–1185.
- LUHMANN, N. (1992): Legitimacija kroz proceduru, *Naprijed, Zagreb*.
- LUHMANN, N. (1995): Social Systems, *Stanford University Press, Stanford*.
- MAKAROVIČ, M. (1996): Politika v postkomunistični modernizaciji z vidika sistemske teorije, Teorija in praksa, 33, 2, str. 248–260.
- MAKAROVIČ, M. (1997): Sociološki klasiki o družbeni regulaciji v: *Adam, F.; Podmenik, D. (ur.): Razvojna in intervencijska vloga države, Inštitut za družbene vede, Ljubljana*, str. 4–11.
- MARIN, B. (1992): Contracting without contracts: Economic policy concertation by autopoietic regimes beyond law? v: *Teubner, G.; Febbrajo, A. (ur.): State, Law, and Economy as Autopoietic Systems, Dott. A. Giuffrè Editore, Milano*, str. 295–349.
- MIMICA, A. (1988): Sociologija, solidarizam in korporativizam, *Ideje*, 18, 1, str. 5–38.
- PARSONS, T. (1949): The Structure of Social Action, *The Free Press, Glencoe*.
- PARSONS, T. (1951): The Social System, *The Free Press, Glencoe*.
- PARSONS, T.; SMELSER, N. (1956): Economy and Society, *Routledge and Kegan Paul, London*.
- PARSONS, T. (1967): Sociological Theory and Modern Society, *The Free Press, New York*.
- PARSONS, T. (1969): Politics and Social Structure, *The Free Press, New York*.
- PARSONS, T.; PLATT, R. (1974): The American University, *Harvard University Press, Cambridge*.
- PARSONS, T. (1977): Social Systems and the Evolution of Action Theory, *The Free Press, New York*.
- PARSONS, T. (1991): Društva, *Biblioteka August Cesarec, Zagreb*.
- SPENCER, H. (1876–96): The Principles of Sociology, *Greenwood Press Publishers, Hampshire*.

- TEUBNER, G. (1992): Social order from legislative noise? Autopoietic closure as a problem for legal regulation *v: Teubner, G.; Febbrajo, A. (ur.): State, Law, and Economy as Autopoietic Systems, Dott. A. Giuffrè Editore, Milano, str. 609–649.*
- WILLKE, H. (1993): Sistemska teorija razvitih družb, *Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.*
- WILLKE, H. (1995): Systemtheorie III: Steuerungstheorie, *Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.*
- WILLKE, H. (1996): Systemtheorie II: Interventionstheorie, *Lucius & Lucius, Stuttgart.*